

KELAJAK O‘QITUVCHISI VA SUN’IY INTELLEKT: MULOQOTNING DEONTOLOGIK MUAMMOLARI

Kurbanbayeva Mukaddas Kozibayevna,
Toshkent gumanitar fanlar universiteti o‘qituvchisi, Guliston davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
To‘rtko‘l sh., O‘zbekiston respublikasi

<https://orcid.org/0009-0005-7245-273X>

qurbanbayevamukaddas9@gmail.com +998 97 355 75 40

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21934544>

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasi sharoitida o‘qituvchi va sun’iy intellekt (AI) o‘rtasidagi muloqotning deontologik (kasbiy odob-axloq) muammolari tadqiq etiladi. Tadqiqotning dolzarbligi neyrotarmoqlar va generativ chatbotlarning ta’lim jarayoniga shiddat bilan kirib kelishi natijasida yuzaga kelgan etika va pedagogik mas’uliyat o‘rtasidagi ziddiyatlar bilan belgilanadi. Maqolada asosiy e’tibor o‘qituvchining raqamli muhitdagi yangi qiyofasi — AI bilan hamkorlik qiluvchi moderator va mentor sifatidagi roliga qaratilgan. Muallif tomonidan AI-savodxonligi shunchaki texnik ko‘nikmalar majmuasi emas, balki zamonaviy raqamli madaniyatning ajralmas qismi ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, AI etika, kelajak ta’limi, raqamli transformatsiya, deontologiya, pedagogik etika.

Abstract: This article explores the deontological (professional ethical) challenges of interaction between future teachers and Artificial Intelligence (AI) within the context of the digital transformation of education. The relevance of the study is driven by the rapid integration of neural networks and generative chatbots into the educational process, creating a tension between technological efficiency and pedagogical responsibility. The focus is placed on the evolving role of the teacher as a moderator and mentor who collaborates with AI. The author argues that AI literacy is not merely a technical skill set but a fundamental component of modern digital culture.

Key words: Artificial intelligence, AI ethics, future education, digital transformation, deontology, pedagogical ethics.

Аннотация: В данной статье рассматриваются деонтологические (профессиональные этические) проблемы коммуникации между преподавателем и искусственным интеллектом (ИИ) в контексте цифровой трансформации современной системы образования. Актуальность исследования определяется конфликтами между этикой и педагогической ответственностью, возникшими в результате быстрого внедрения нейронных сетей и генеративных чат-ботов в образовательный процесс. В статье рассматривается новый образ преподавателя в цифровой среде — его роль как модератора и наставника, сотрудничающего с ИИ. Автор утверждает, что грамотность в области ИИ — это не просто набор технических навыков, а неотъемлемая часть современной цифровой культуры.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, этика ИИ, образование будущего, цифровая трансформация, деонтология, педагогическая этика.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim sohasi ulkan o‘zgarishlar ostonasida turibdi. Neyrotarmoqlar va chatbotlar (ChatGPT, Claude, Gemini) ta’lim jarayoniga shunchaki yordamchi vosita emas, balki "subyekt" sifatida kirib kelmoqda. Bu jarayonda o‘qituvchining kasbiy odob-axloqi — deontologiyasi yangi mazmun kasb etmoqda. Kelajak o‘qituvchisi oldida turgan asosiy savol shundan iborat: Mashina bilan muloqotda insoniy qadriyatlarni qanday saqlab qolish mumkin? Insoniyat sivilizatsiyasi bugun To‘rtinchi sanoat inqilobining eng cho‘qqisiga — sun’iy intellekt (AI) kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan davrga qadam qo‘ydi. Ta’lim tizimi ushbu texnologik shiddatdan chetda qolgani yo‘q; aksincha, u raqamli transformatsiyaning asosiy poligoniga aylandi. Bugungi kunda neyrotarmoqlar va chatbotlar (ChatGPT, Claude, Gemini kabi) shunchaki axborot qidirish vositasi emas, balki ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi an’anaviy muloqotga uchinchi "subyekt" bo‘lib kirib kelmoqda. Biroq, texnologik imkoniyatlarning kengayishi bilan bir qatorda, pedagogik faoliyatning ma’naviy-axloqiy asosi bo‘lgan deontologiya (kasbiy burch va odob-axloq haqidagi ta’limot) yangi va murakkab muammolar bilan to‘qnash kelmoqda. Kelajak o‘qituvchisi uchun muloqotning deontologik jihatlari endi faqat "ustoz-shogird" munosabatlari bilan cheklanib qolmay, "inson-mashina-inson" zanjiridagi axloqiy mas’uliyatni

ham o‘z ichiga oladi. Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, sun‘iy intellekt o‘qituvchining intellektual mehnatini yengillatgani holda, uning kasbiy o‘ziga xosligi va pedagogik etikasi oldiga qator savollarni qo‘ymoqda: Mashina tomonidan taqdim etilgan ma‘lumotning xolisligi uchun kim javobgar? AI yordamida tayyorlangan dars ishlanmasida o‘qituvchining shaxsiy pedagogik mahorati qanchalik aks etadi? Eng muhimi, ta‘limning asosi bo‘lgan "tarbiya" va "insoniy mehr" tushunchalari raqamli algoritmlar soyasida qolib ketmaydimi? Mazkur maqolada kelajak o‘qituvchisining AI bilan muloqot qilish madaniyati, ushbu jarayonda yuzaga keladigan etik to‘siqlar va raqamli savodxonlikni deontologik burch sifatida shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Bizning asosiy g‘oyamiz — sun‘iy intellektni o‘qituvchi o‘rnini bosuvchi kuch emas, balki pedagogik etikani saqlagan holda ta‘lim sifatini oshiruvchi hamkor sifatida talqin etishdan iboratdir.

1. Neyrotarmoqlar bilan muloqotda pedagogik etika O‘qituvchi va AI muloqoti ikki tomonlama etik mas‘uliyatni yuklaydi. Bir tomondan, o‘qituvchi neyrotarmoqdan foydalanganda ma‘lumotlarning aniqligi va xolisligi uchun javobgar bo‘lsa, ikkinchi tomondan, u o‘quvchilarga AI bilan ishlashning "madaniy chegaralarini" ko‘rsatib berishi lozim. Mualliflik huquqi va akademik halollik: AI yordamida yaratilgan kontentni o‘zlashtirib olish pedagogik etika tamoyillariga ziddir. Kelajak o‘qituvchisi AI bergan ma‘lumotni tanqidiy tahlil qilishi va uni tahrirlovchi "filtr" vazifasini bajarishi kerak.

Empatiya va algoritmlar: Hech bir chatbot o‘qituvchining o‘quvchi ko‘zidagi hayajonni yoki tushunmovchilikni his qilish qobiliyatini (empatiyani) o‘rnini bosa olmaydi. Deontologik muammo shundaki, o‘qituvchi dars tayyorlashni to‘liq mashinaga topshirib qo‘ysa, ta‘limning "jonli" ruhi yo‘qoladi.

2. AI-savodxonligi raqamli madaniyatning bir qismi sifatida AI-savodxonligi — bu shunchaki neyrotarmoqqa buyruq (prompt) yozish emas. Bu raqamli madaniyatning yuqori bosqichi bo‘lib, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Algoritmik shaffoflik: AI qanday qaror qabul qilishini tushunish.

2. Ma‘lumotlar xavfsizligi: Shaxsiy va pedagogik ma‘lumotlarni neyrotarmoqlarga kiritishda ehtiyotkorlik.

3. Kognitiv mustaqillik: Mashina tavsiyalariga ko‘r-ko‘rona ishonmaslik.

3. Istiqbolli qarashlar: Kelajak o‘qituvchisining qiyofasi

Kelajakda o‘qituvchi "bilim beruvchi" funksiyasidan "moderator" va "mentor" funksiyasiga o‘tadi. AI texnik ishlarni (test tuzish, reja yozish, ma‘lumot izlash) o‘z zimmasiga olgan bir paytda, o‘qituvchining asosiy vazifasi talabalarda tanqidiy fikrlash va axloqiy qarashlarni shakllantirish bo‘lib qoladi. "Sun‘iy intellekt o‘qituvchining o‘rnini bosa olmaydi, ammo sun‘iy intellektidan foydalana oladigan o‘qituvchi, undan foydalana olmaydigan hamkasbining o‘rnini egallaydi." Xulosa

Raqamli transformatsiya davrida pedagogik deontologiya — bu texnologiya va inson o‘rtasidagi oltin muvozanatdir. Kelajak o‘qituvchisi AI bilan muloqotda o‘zining kasbiy etikasini saqlashi, neyrotarmoqlarni intellektual hamkor sifatida ko‘rishi, lekin qaror qabul qilishda hamisha insoniy omilni ustun qo‘yishi shart. AI-savodxonligi esa nafaqat zamon talabi, balki yangi davr pedagogining ma‘naviy-madaniy qiyofasini belgilovchi asosiy mezonga aylanadi. Xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki, sun‘iy intellektning ta‘lim tizimiga integratsiyalashuvi shunchaki texnologik yangilanish emas, balki pedagogik paradigmaning o‘zgarishidir. Kelajak o‘qituvchisi uchun AI bilan muloqot qilish — bu shunchaki qulaylik emas, balki katta deontologik mas‘uliyatdir. Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

Inson omilining ustuvorligi: Har qanday mukammal algoritm yoki neyrotarmoq o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi ma‘naviy-ruhiy aloqani, tarbiyaviy ta‘sirni va shaxsiy namunani almashtira olmaydi. AI — bu samarali "instrument", o‘qituvchi esa—"ustoz" (mentor) bo‘lib qolishi shart.

Raqamli etika — yangi davr savodxonligi: AI-savodxonligi endilikda nafaqat kompyuter tugmalarini bosishni bilish, balki axborotning etik jihatdan to‘g‘riligini farqlash, intellektual mulkni hurmat qilish va algoritmlar tomonidan berilishi mumkin bo‘lgan noto‘g‘ri (bias) qarashlarni filtrlay olish madaniyatidir. Mas‘uliyatli hamkorlik: Kelajak o‘qituvchisi AI bergan tayyor javoblardan foydalanishda "ijodiy dangasalik"ka yo‘l qo‘ymasligi, aksincha, mashina imkoniyatlarini o‘quvchining individual qobiliyatlarini ochishga yo‘naltirishi kerak. Bu jarayonda "Inson — AI — Inson" zanjiri buzilmasligi, ya‘ni yakuniy xulosa va baho har doim inson tomonidan nazorat qilinishi lozim. Istiqbolli qarash:

Kelajakda pedagogik deontologiya faniga "Raqamli axloq" bo'limining kiritilishi va o'qituvchilarning tayyorgarlik darajasini baholashda ularning AI bilan ishlashdagi etik tamoyillarga sodiqligi asosiy mezonlardan biri bo'ladi. Biz sun'iy intellektni inson aqliga raqib emas, balki insoniyatning intellektual salohiyatini kengaytiruvchi, ta'limni yanada inkluziv va individual qiluvchi hamkor sifatida qabul qilishimiz kerak. Texnologiyalar qanchalik rivojlanmasin, ta'limning asosi bo'lgan "Inson qadri" va "Axloqiy tarbiya" tushunchalari o'qituvchi faoliyatining bosh mezoni bo'lib qolaveradi. Raqamli transformatsiya davrida bizga "aqlli" texnologiyalardan ko'ra ko'proq "donishmand" o'qituvchilar kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2017. (Raqamli transformatsiya bo'limi).
2. Begimqulov U.Sh. "Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari". – Toshkent, "Fan", 2007.
3. Ziyodullayev M.S. Ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning huquqiy va etik masalalari // "Raqamli iqtisodiyot va ta'lim" jurnali. –Toshkent, 2023.
4. Ismoilova M.N. Raqamli pedagogika: O'qituvchi va talaba muloqoti. – Toshkent, O'qituvchi, 2022.
5. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. – Paris, 2023. (AI etikasi bo'yicha eng asosiy xalqaro hujjat).
6. Holmes W., Bialik M., Fadel C. "Artificial Intelligence In Education: Promises and Implications for Teaching and Learning". – Boston, Center for Curriculum Redesign, 2019.
7. Luckin R. "Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century". – London, UCL Press, 2018.
8. Selwyn N. Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. – Cambridge, PolityPress, 2019.
9. European Commission. Ethical guidelines on the use of artificial intelligence and data in teaching and learning for educators. ec.europa.eu.
10. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023: Technology and Education transformation. weforum.org.